

VODA, OGENJ IN POTRESI KOT ZAVIRALNI ELEMENTI V RAZVOJU MEST IN TRGOV V PREDMODERNI DOBI - PRIMER OSREDNJE SLOVENSKE DEŽELE KRANJSKE

VODE, VATRA I POTRESI KAO ČIMBENICI KOČENJA RAZVOJA GRADOVA I TRGOVIŠTA U PREDMODERNO DOBA. PRIMJER SREDIŠNJE SLOVENSKE ZEMLJE KRANJSKE

WATER, FIRE AND EARTHQUAKE AS HINDRANCE FOR THE DEVELOPMENT OF TOWNS AND MARKET TOWNS IN PRE-MODERN ERA- THE CASE OF THE CENTRAL SLOVENIAN PROVINCE CARNIOLA

Boris GOLEC

Znanstvenoraziskovalni center
Slovenske akademije znanosti in
umetnosti
Zgodovinski inštitut Milka Kosa,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
BGolec@zrc-sazu.si

Received/Priljeno: 11. 6. 2016.

Accepted/Prihvaćeno: 16. 12. 2016.

Original scientific paper/Izvorni znanstveni rad

UDK/UDC: [502.58:711.4] (497.4)

94(497.4)

SAŽETAK

Temeljno pitanje ovog priloga glasi: kako i u kolikoj mjeri su tri prirodna čimbenika – vode, vatra i potresi – u predmodernu doba kočili razvoj gradova i trgovišta središnje slovenske zemlje Kranjske. Posebna pozornost namijenjena je promjenama u prostoru kao takvom, te gospodarskoj i društvenoj slici tzv. građanskih naselja. Proučavane čimbenike u tom pogledu nije moguće uvijek i isključivo označavati kao destruktivne, jer su oni mogli imati i pozitivne učinke. U dvostrukoj ulozi nastupa prije svega voda, a i posljedice požara i potresa mogle su u nekim slučajevima poticajno utjecati na razvoj izvjesnog naselja.

Kod kranjskih gradova i trgovišta susrećemo vodu prvenstveno kao poticajni čimbenik njihova razvoja. U nemalo slučajeva ona je dakako predstavljala kočnicu odnosno destruktivni element koji ipak nije toliko snažan kao u slučaju požara, jer velika većina građanskih naselja Kranjske nije ugrožena od poplava. Česte poplave u svom donjem toku uzrokuju dvije najveće rijeke, Sava i Krka, od kojih je svaka barem jedanput u predmodernu doba promijenila vedutu gradova Kostanjevice i Krškog. Zanimljivo je da ta dva kao jedina među slovenskim gradovima nikada nisu u cjelini okružena zidinama. Gradić Kostanjevica zbog svoj specifičnog geografskog položaja na riječnom otoku Krke do danas je izloženiji poplavama i hidrografskim promjenama (od Krškog). Krka je primjetno mijenjala tok zbog čega se riječni otok na više mjesta smanjio, a na nekima nanosima nešto malo povećao. Kako svjedoče kartografski izvori otok se između prve polovice 17. i prve polovice 19. stoljeću u širini posvuda stanjio. Kod Krškog Sava je pak u razdoblju od konca 17. do polovice 18. stoljeća odnijela skupinu manjih kuća na svojoj desnoj obali.

Neusporedivo jači destruktivni čimbenik od vode bila je vatra. Pri proučavanju učinaka požara na prostorsku, gospodarsku i društvenu sliku požarima pogođenih naselja susrećemo se sa više problema, među kojima valja na prvome mjestu ispostaviti slabu/manjkavu dokumentiranost. Izgorjelo naselje općenito je gospodarski i demografski brzo stalo na noge ukoliko je u strukturnom pogledu bilo dovoljno jako. Depopulacija i duže gospodarske stagnacije ili krize rijetko su se pojavljivale samo zbog požara, bez povezanosti s drugim negativnim čimbenicima. Požari su uzrokovali veće demografske, gospodarske i socialne pomake tamo gdje se radilo o gospodarski i strukturno manje stabilnoj mikrosredini. Takav slučaj je izrazito ruralni gradić Kostanjevica

gdje je požar početkom 18. stoljeća značajno doprinuo ispražnjenju grada (smanjenju broja kuća i žitelja), da bi posljednji veliki požar 1744. donio preokret u suprotnom smjeru. Povezanost strukturne slabosti i požara nedvojbeno je imala najteže posljedice u slučaju trgovišta Otok/Gutenwerd. Trgovištu koje je nazadovalo još od osnutka obližnjeg grada Novog mesta (1365.) nešto više od sto godina kasnije (1473.) nanio je posljednji udarac palež od strane Turaka nakon čega trgovišna naseobina više nikada nije obnovljena.

Utjecaje vatre na prostorsku sliku gradskih i trgovišnih naseobina teže je utvrđivati za razdoblje prije nastanka veduta i napose prije dovoljno preciznih tlorisa. Radikalniji zahvati u parcelaciju događali su se tamo gdje je mikroprostor promijenio svoju funkcijsku namjenu. U dobro dokumentirano mlađe doba moguće je na primjer primjetiti veći zahvat u Ljubljani nakon požara 1774., te u Kranju poslije požara 1811. godine.

Od proučavanih prirodnih čimbenika urbanu pokrajinu Kranjske najmanje su suoblikovali potresi. Najveći među njima, 1511. godine, našalost oskudno je dokumentiran suvremenim izvorima. U jednom od srednjovjekovnih potresa nakon 1261. pod kamenom lavinom navodno je stradalo trgovište Ljubelj ispod Karavanaka čiji bi nasljednik trebalo biti trgovište Tržič, spomenuto prvi puta 1337.

Ključne riječi: vode, vatra, potresi, gradovi, trgovišta, Kranjska

Ključne besede: vode, ogenj, potresi, mesta, trgi, Kranjska

Key words: water, fire, earthquake, towns, market towns, Carniolia

Temeljno vprašanje pričujoče obravnave je naslednje: kako in v kolikšni meri so trije naravni dejavniki – vode, ogenj in potresi – v predmoderni dobi zavirali razvoj mest in trgov v osrednji slovenski deželi Kranjski. Posebna pozornost je namenjena spremembam v prostoru kot takem ter gospodarski in družbeni podobi t. i. meščanskih naselij. Kot bomo videli, naštetih dejavnikov v tem pogledu ni mogoče vedno in izključno označiti kot zaviralne oziroma destruktivne, saj so posredno lahko imeli pozitivne učinke. V obojni vlogi nastopa zlasti voda, pa tudi posledice požarov in potresov so v nekaterih primerih spodbudno vplivale na razvoj določenega naselja.

Vodo srečujemo pri kranjskih mestih in trgih predvsem kot pospeševalni element njihovega razvoja, najsi gre za izbiro lokacije naselja, rečno plovbo ali izkoriščanje termalnih vrelcev.¹ V nemalo primerih pa je, razumljivo, predstavljala zaviralni oziroma destruktivni dejavnik, vendar v neprimerno manjši meri kakor ogenj. Večina mest in trgov na Kranjskem namreč ni poplavno ogrožena. V svojem spodnjem toku povzročata pogoste poplave največji reki Sava in Krka, ki sta vsaj enkrat v predmoderni dobi spremenili veduti obrečnih mest Kostanjevica in Krško. Zanimivo je, da ti dve mesti kot edini na Slovenskem nikoli nista bili v celoti obdani z obzidjem. Kostanjevico, ki leži na rečnem otoku Krke, so namesto obzidja ščitili reka in dvoje mestnih vrat z mostovima. Prav tako je bilo na dveh straneh, proti Savi in proti strmemu pobočju nad mestom, povsem odprto Krško, zavarovano z obzidjem le na severu in jugu.²

Mestece Kostanjevica je spričo svoje specifične lege na rečnem otoku bolj poplavno ogroženo in hidrografske spremembe so tu do danes izrazitejše. Krka je namreč opazno spreminjala tok, zaradi česar se je rečni otok na več mestih zmanjšal in na nekaterih z nanosi malenkostno povečal.³ Občutno zmanjšanje otoka vzdolž skoraj celotnega rečnega brega odkriva primerjava franciscejske katastrske mape iz leta 1824 z načrtom arhitekta Giovannija Pieronija, ki je leta 1639 načrtoval zgraditev utrdbe v severnem delu

¹ Golec, Vode in rude kot odločilni dejavniki za nastanek in razvoj meščanskih naselij na Slovenskem v predindustrijski dobi. *Ekonomski i ekohistorija* 10 (2014), str. 199–205.

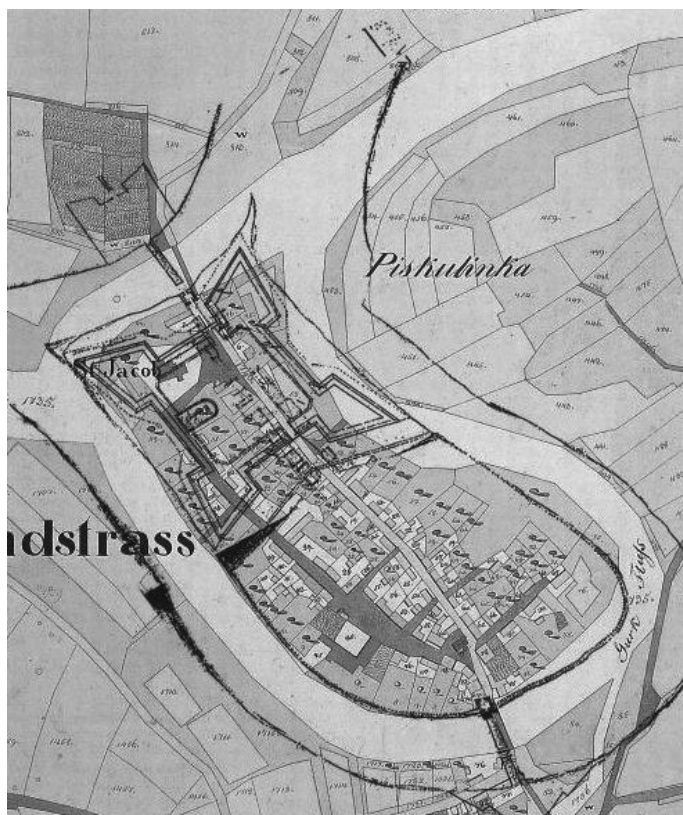
² Gl. upodobitvi: VALVASOR, Johann Weichart, *Topographia Ducatus Carnioliae Modernaе. Wagensperg in Crain, 1679* (faksimilirana izdaja). Ljubljana: Cankarjeva založba, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970, št. 84 in 125.

³ Prim. vzporedni objavi franciscejskega katastrskega načrta (1824) in 160 let mlajšega (1984) v: PIRKOVIČ KOCBEK, Jelka, *Zgodovina urbanih oblik Kostanjevica na Krki*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1985, str. 48.

kostanjeviškega otoka. Njegov načrt vsebuje natančno merilo in ga je tako mogoče neposredno aplicirati na poznejši prvi katastrski tloris.⁴

Kot prikazuje projekcija Pieronijevega načrta na franciscejsko katastrsko mapo, je bil rečni otok v prvi polovici 17. stoletja precej drugačne oblike in velikosti kot slabi dve stoletji pozneje. Otok se je namreč po širini povsod občutno zožil, izraziteje na vzhodni kot na zahodni strani. Povedano drugače: utrdba, za katero je Pieroni leta 1639 zasnoval načrt, bi imela slabi dve stoletji pozneje tri vogale v Krkini strugi, četrtega, jugovzhodnega, pa celo že na nasprotnem bregu reke. Opazno širši otok od današnjega in od stanja leta 1824 prikazujejo tudi vse Valvasorjeve vedute Kostanjevice iz sedemdesetih in osemdesetih let 17. stoletja.⁵ Prav iz tega časa imamo sicer najzgodnejše poročilo o hudi poplavi (1681) in prvo neposredno vest o Krkinem trganju kopna (1691),⁶ vendar pa niti sodobna poročila niti kartografsko gradivo ne dajejo odgovora, kdaj pred letom 1824 je prišlo do tako korenitih hidrografskih sprememb.⁷

Poplave so precej dobro dokumentirane tudi za mesto Krško, ki leži na mestu, kjer Sava iz rečne doline preide v ravnino. Medtem ko se moramo za zgodnejši čas zadovoljiti z narativnimi opisi poplav,⁸

Prilog 1. Obris otoka in trdnjavskega kompleksa po Pieroniju (1639), projiciran na franciscejsko katastrsko mapo (1824)

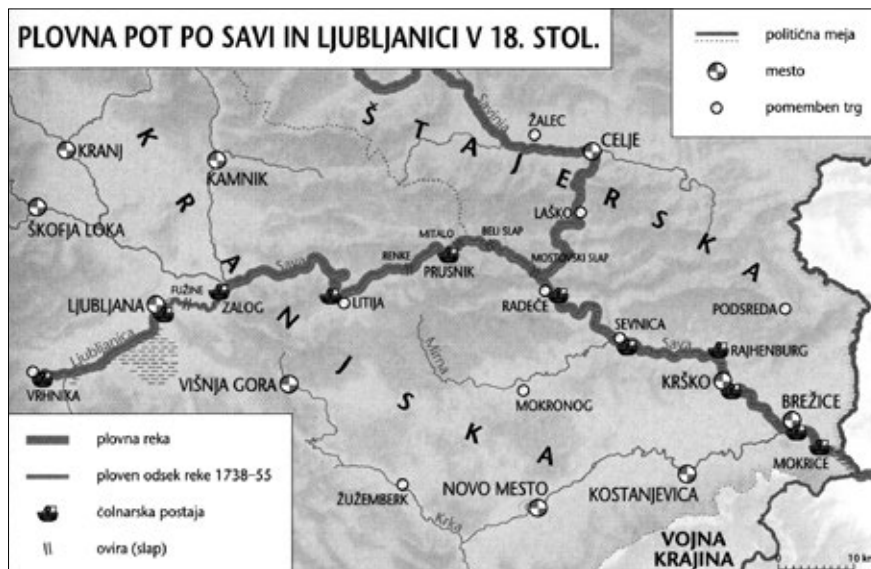
⁴ Arhiv Republike Slovenije (= ARS), AS 1073, Zbirka rokopisov, II/56r, fol. 8 (poročilo), fol. 16 (načrt); objava v: SERAŽIN, Helena (ur.), *Poročila in risbe utrdb arhitekta Giovannija Pieronija*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008. str. 62–65. – ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 132, k. o. Kostanjevica, mapni list XI.

⁵ VALVASOR, *Topographia Ducatus*, št. 125; VALVASOR, Johann Weichard, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laybach, 1689, XI, str. 330; VALVASOR, Janez Vajkard, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga (Faksimiliran natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu)*. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001, št. 145.

⁶ Zapis o veliki poplavi leta 1681 vsebuje kronika nesreč, ki so prizadele mesto med letoma 1617 in 1686 (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 184, I/104, lit. L II–1, 9. 8. 1686). V instrukcijah kostanjeviškega mestnega pisarja iz leta 1691 pa beremo, da Krka okoli mesta »jemlje« veliko zemlje, zato nalagajo instrukcije meščanom določene zaščitne ukrepe: vsak meščan naj nemudoma posadi deset topolov in vrb, od katerih se ne sme sekati lesa za drva, še posebej pa naj se v mestu odpravi žganje oglja in kopanje (jam) za ribolov, da vanj ne bo mogla vdirati voda (prav tam, 28. 7. 1691). Tudi četrto stoletje pozneje se Kostanjevičani pritožujejo nad poplavami, ki so odnašale pridelek in prebivalce mesta prisilile, da so se rešili na strehe hiš (prav tam, 5. 8. 1714).

⁷ V tem relativno dolgem obdobju se sicer svetlika prijateljiv, a žal skrajno lapidaren podatek, da je leta 1770 neurje v Kostanjevici odneslo tri mostove (ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Oddelek publico–politico, imenski in stvarni indeks, PP L–3–1). Odgovora o času in obsegu zmanjšanja otoka ne nudita niti Florijančičev zemljevid Kranjske (1744) in jožefinski vojaški zemljevid (1784–1787), ker sta premalo natančna (FLORIJAČIČ PL. GRIENFELD, Janez Dizma, *Deželopisna karta vojvodine Kranjske. Ljubljana 1744. Faksimile* (Monumenta slovenica VI). Ljubljana: Slovenska knjiga, 1995; RAJŠP, Vinko (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804). Opisi*. [1. zvezek]. Ljubljana: ZRC SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1995, sekcija 221). Natančneje o tem: GOLEC, Boris, Glavni poudarki k topografiji Kostanjevice v stoletjih mestne avtonomije. *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost, Organizacijski odbor za praznovanje 750. obletnice prve listinske omembe mesta, 2003, str. 146–147.

⁸ Anali v krški mestni knjigi iz prve polovice 17. stoletja govorijo o veliki škodi, ki jo je povzročila povodenj leta 1628, ob poplavi leta 1633 pa so se po mestu vozili kar v savskih ladjah (ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 8, fasc. 11, Mesto Krško, mestna knjiga 1539–1679, s. p.; prim. KOBLAR, A. [nton], Iz kronike krškega mesta. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IX*, 1899, str. 22–23). Za leto 1628 imamo poročila o močnem deževju v Nemčiji, analiza hrastovega lesa v jugovzhodni Sloveniji pa je pokazala, da je bil tu zelo deževen mesec junij; o poplavah poroča tudi dnevnik ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (ZWITTER, Žiga, *Vremenska in klimatska*

Prilog 2.-3. Veduta Krškega po Valvasorju (1679) in Žerovčeva karta toka Save (1807)

imamo od osemdesetih let 17. stoletja pričevanja o odnašanju rečnega brega,⁹ za območje nizvodno od Krškega dokumentirano pozneje tudi s kartografskimi viri.¹⁰

Če Valvasorjeve vedute Krškega iz zadnje četrtine 17. stoletja¹¹ postavimo ob bok karti toka Save iz leta 1807¹² in prvi katastrski mapi iz leta 1825,¹³ opazimo, da je medtem izginila gruča manjših hiš

zgodovina v koledarjih in podložniških dnevnikih ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1597–1630). *Zgodovinski časopis* 67, 2013, št. 3–4, str. 342, 345).

⁹ Lastnica gospostva Krško se je leta 1682 pri kranjskih deželnih stanovih pritoževala, da je Sava pred leti odnesla del zemlje (*ain Stukh Erd*) na štajersko stran in ga zdaj »vrnila«, vendar si ga še vedno lasti gospostvo Brežice (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 906, sejni zapisniki 32, 1678–1688, pag. 339–340).

¹⁰ Najzgodnejši natančni vir te vrste je jožefinski vojaški zemljevid: RAJŠP, Vinko (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*. Opisi. 2. zvezek. Ljubljana: ZRC SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1996, sekcija 220.

¹¹ Gre za skico iz leta 1678/79 (VALVASOR, *Topografija Kranjske 1678–1679*, št. 95) in dva bakroreza – iz leta 1679 (VALVASOR, *Topographia Ducatus*, št. 84) in 1689 (VALVASOR, *Die Ehre XI*, str. 235).

¹² ARS, AS 1068, Zbirka načrtov, 2/186.

¹³ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 84, k. o. Krško, mapni list V.

med savskim nabrežjem ter mestno in špitalsko cerkvijo, Sava pa se je tudi opazno približala obema cerkvama.¹⁴ Kdaj natanko se je to zgodilo, razpoložljivi viri ne povedo, a vsekakor še pred letom 1749. Kot razkriva terezijanski kataster, je namreč tu tedaj stala le še ena hiša, ki je pozneje pogorela.¹⁵ Druge nekdanje hiše gre iskati med 15 oštati (Hofstätte), o katerih pravi kataster, da jih je deloma odnesla voda, deloma pa so opusteli.¹⁶ Še več, prav v tem času, med letoma 1749 in 1752, je Sava v zgornjem delu mesta odtrgala leseno hišico nekega kovača skupaj z zemljiščem.¹⁷ Poplavno razdejanje sicer ni bila nikoli tolikšno kot v v sosednjem mestu Brežice na štajerskem bregu Save, kjer so zaradi poplave, ki je preusmerila glavni tok reke, morali leta 1781 med drugim podreti dve cerkvi in tretjo v bližnji, danes neobstoječi vasi Zasavje (med Brežicami in Krško vasjo);¹⁸ ta štajerska vas je zaradi spreminjanja struge reke vsaj nekaj desetletij prej pristala na nasprotni, kranjski strani Save.¹⁹

Kot je bilo že povedano, je za mesta in trge na Kranjskem predstavljal neprimerno močnejši destruktivni dejavnik ogenj. Primerjalne študije o požarih še nimamo, a je na dlani, da le malokatero meščansko naselje vsaj enkrat v svoji dokumentirani zgodovini ni pogorelo do tal. Od mest se je katastrofalnemu požaru izognila samo Višnja Gora,²⁰ v novem veku pa je imel precejšnjo srečo tudi ožji, obzidani del deželne prestolnice Ljubljane,²¹ obe mesti očitno predvsem zaradi dobre preskrbljenosti z vodo.

Pri ugotavljanju učinkov požarov na prostorsko, gospodarsko in družbeno podobo prizadetih naselij se srečujemo z več problemi, med katerimi gre na prvem mestu izpostaviti pomanjkljivo dokumentiranost in nasprotujoče si podatke o požarih. Zanesljivejši od navedb o številu pogorelih domov in škodi so opisi vzrokov požarov, čeprav najdemo tudi tu povsem neverjetne razlage. Eno od sodobnih poročil o požaru v Metliki leta 1705 – ta je sicer med bolje dokumentiranimi – denimo pravi, da je mesto požgala roparska tolpa 376 ljudi.²² Poleg tega se je s časovno distanco povečevala nekritičnost do posledic posameznega požara oziroma več zaporednih požarov. Davčno nezmožnost, revščino in zmanjšanje prebivalstva

¹⁴ Glede na to, da sta trdni referenci – zvonika cerkve sv. Janeza Evangelista in špitalske cerkve sv. Duha – postavljena na vseh treh Valvasorjevih upodobitvah za gručo hiš, ni dvoma, kje naj bi hiše stale.

¹⁵ Gre za zidano hišo vdove Frančiške Niklaver, ki jo je mogoče locirati glede na rektifikacijsko številko in je stala na vzhodnem robu trga proti Savi (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752; No. 8, štitfni register 1756). Leta 1813 je z isto rektifikacijsko številko navedeno zgolj pogorišče Franca Niklaverja (ARS, AS 785, Gospodstvo Šrajbarski turn, fasc. 61, Civitatensia, Civitatensia-računi, Liquidations Ausweis etc., 9. 8. 1813). Hiša je morala pogoreti še pred prvim hišnim oštevilčenjem leta 1771.

¹⁶ O 15 nekdanjih oštetarjih (*Hoff=Stötter zu Gurgfeldt*), podložnih zorničnemu beneficiju, kataster navaja: »anjetzo aber theils von wasser weggeschwömet, theils verödet worden« (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 103, RDA, N 16, No. 2, urbarski izvleček, s. d.).

¹⁷ Hišica z vrtom v lasti kovača Jožefa Bobka je še navedena v popisu hiš z začetka leta 1749, tri leta mlajši popis hiš pa pravi: »ist von Saustrohme völlig sambt dem grundt weggeschwemet worden« (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752).

¹⁸ ŠKOFLJANEC, Jože, Savska poplava leta 1781. Ujma in njene posledice v očeh kronistov brežiškega frančiškanskega samostana. *Rast* XII, 2001, št. 2 (74), str. 205–208.

¹⁹ Vas Zasavje je že na Florijančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744 upodobljena na desnem bregu Save, a kot del Štajerske (FLORIJAČIČ, *Deželopisna karta*). Enako stanje prikazujeta tudi topografska skica carinarnice v Zasavju iz leta 1778 (KOROŠEC, Branko, *Naš prostor v času in projekciji. Oris razvoja zemljemerstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem*. Ljubljana: Geodetski zavod SRS, 1978. str. 110) in jožefinski vojaški zemljevid iz srede osemdesetih let 18. stoletja (RAJŠP (ur.), *Slovenija*. 2. zvezek, sekcija 220).

²⁰ GOLEC, Boris, Elite v majhnih mestih – Višnja Gora »ab urbe condita« (1478) do terezijanskih reform sredi 18. stoletja. *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino* (Zbirka ZČ 42). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011, str. 215. – Literatura in viri o velikih požarih v drugih mestih so zelo raztreseni, zato jih tu ne kaže navajati.

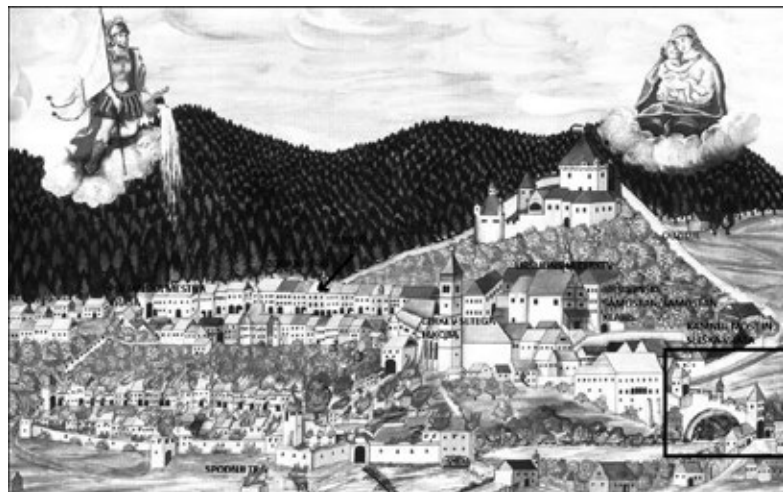
²¹ MAL, Josip, *Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris*. Ljubljana: Mestni muzej, 1957. str. 140–142.

²² Zavajajoče poročilo o metliškem požaru je 7. novembra 1705 poslal dvorni komori v Gradcu cesarski plačilni mojster v Bakru, ki je govoril o požigu in ga pripisal roparski tolpi 376 ljudi; tisto jesen je bližnje hrvaške kraje resnično vznemirjala večja skupina Uskokov, ki je prav meseca novembra umorila grofa Lichtenberga, sovpadanje dogodkov pa je zlahka preraslo v enovito zgodbo o roparskem napadu in požigu mesta (Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (=StLA), Innerösterreichische Hofkammer-Akten, 1705–XI–22, 7. 11. 1705, 16. 11. 1705, 24. 11. 1705). Ogenj je v resnici izbruhnil iz prebivalcem neznanega razloga sredi noči, ko so že legli k počitku, zgorele naj bi vse hiše do zadnje, vsa mestna vrata in stolpi, vročina pa naj bi povsem uničila tudi obzidje (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 233, I/124, lit. M XXXIII–12, 26. 1. 1706).

mest so njihova predstojništva rada pripisovala prav ognjenim ujmam, tem laže časovno oddaljenim. Predstojništvo mesta Kočevje je denimo leta 1748 v poročilu za davčno rektifikacijo krivilo za opustelost tretjine hiš požar leta 1682 (dejansko 1684), medtem ko naj bi bilo mesto dotlej v znosnem stanju.²³ Ogenj je bil tudi priročen izgovor za izgubljene privilegije, ki v resnici nikoli niso obstajali. Tako so se usnarji in čevljarji mesta Višnja Gora okoli leta 1748 sklicevali na »cesarske svoboščine«, ki naj bi jim zgorele v požaru pred približno šestdesetimi leti.²⁴ Prav ta čas, okoli 1690, je dobro dokumentiran z viri prve roke, a ni v njih nobenega sledu o kakšnem požaru.²⁵

Družbene in gospodarske posledice velikih požarov so le redko ugotovljive oziroma izmerljive, ker skoraj nimamo objektivnih in dovolj povednih numeričnih virov. Komajda so namreč na razpolago popisi pogorelcev in škode, kar velja celo za mlajša, sicer z viri bolje pokrita obdobja,²⁶ ob pomankanju relevantnih virov pa stanja ob požaru praviloma ni mogoče primerjati s stanjem prej in pozneje. Mestne davčne knjige kot eden od objektivnih kazalcev poselitvene, gospodarske in tudi demografske podobe posameznega mesta, so kontinuirano ohranjene le za obe mesti, ki nista nikoli v celoti pogoreli, za Ljubljano in Višnjo Goro,²⁷ medtem ko jih za druga mesta in za trge skoraj ni. Narativna poročila o socialno-gospodarskih spremembah po požarih pa so redko objektivna in težko vodijo do trdnih ugotovitev.

Kot primer si oglejmo Novo mesto, drugo največje mesto v deželi, preden je del Kranjske postalo rudarsko mesto Idrija. Novo mesto je od srede 16. do konca 18. stoletja prizadelo kar sedem velikih požarov, več kot katero koli drugo kranjsko mesto.²⁸ Najbolje so dokumentirane posledice četrtega požara, ki je oktobra 1605 prizadel predvsem najpremožnejši in gospodarsko najvitalnejši del mesta.²⁹ Iz dveh seznamov opustelih in delno opustelih hiš, ki ju je naslednje leto sestavila preiskovalna komisija, lahko razberemo, katera pogorišča so nastala v zadnjem požaru. Za peščico gospodarjev tudi izvemo, da so se iz mesta izselili, deloma celo, kam so odšli.³⁰ Nemogoče pa je jasno ločiti med posledicami, ki jih je mestu prinesel zadnji požar, in posledicami drugih nadlog – prejšnjih požarov, kuge in splošne gospodar-

Prilog 4. Požar v Škofji Loki leta 1698 (<https://www.google.si/search>)

²³ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Fürstlich Auespergsches Archiv, A-V-31, Conv. 1, 4. 3. 1748.

²⁴ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 50, fasc. XIX, lit. L, No. 1, 12. 10. 1748.

²⁵ Prim. ARS, AS 166, Mesto Višnja Gora: fasc. 1-7.

²⁶ Dobro je dokumentirana škoda v leta 1778 pogorelem trgu Ribnica, ocenjena za vsakega pogorelca posebej (ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Oddelek publico-politico šk. 24, lit. F, No. 13, Vol. 1, Požar v Ribnici 1778). Na drugi strani nimamo popisov pogorelcev iz dveh požarov, ki sta leta 1811 do tal uničila mesto Kranj in trg Tržič (prim. ŽONTAR, Josip, *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939, str. 289, 467 (op. 47); KRAGL, Viktor, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Župni urad, 1936, str. 14-16).

²⁷ Davčni registri Višnje Gore se začenjajo leta 1566 (ARS, AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 4, mestni davčni registri), precej bolj sklenjeni davčni registri Ljubljane pa leta 1600 (Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. XVII, davčne knjige, šk. 1-132).

²⁸ Požari so bili v letih: 1540, 1576, 1584, 1605, 1664, 1736 in 1795. – O požarih in drugih nesrečah govori izčrpno poročilo novomeškega mestnega predstojništva v: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 256, I/133, lit. R II-3, s. d. (Gravamina, po letu 1637). VRHOVEC, Ivan, *Zgodovina Novega mesta*. Ljubljana: Matica slovenska, 1891, str. 78-79.

²⁹ V pritožbah deželnoknežjim komisarjem so Novomeščani leto dni pozneje navedli, da je oktobra 1605 pogorelo 56 hiš (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 255, I/133, lit. R I-2, 24. 9. 1606). Najzanesljivejši vir, komisijski seznam iz leta 1606, navaja med 162 pustotami 52 pogorelih hiš, od tega največ na trgu – 30 (prav tam, šk. 258, I/134, lit. R V-4, s. d., Hiernach vermerkht etc.). Po Valvasorju je ogenj zajel Trg in upepelil več kot 60 hiš (VALVASOR, *Die Ehre XI*, str. 488).

³⁰ Zgovornejši je prvi seznam (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 258, I/134, lit. R V-4, s. d., Hiernach vermerkht etc.), medtem ko navaja drugi le popolne pustote (prav tam, šk. 255, I/133, lit. R I-2, s. d., Specification der Jenigen etc.).

ske krize. Požar je dal namreč samo povod za prihod preiskovalne komisije, ki je vizitirala nezavidljivo stanje mesta, njegove obrti in trgovine.³¹ O trajnih spremembah v prostoru in gospodarskem profilu mesta lahko z gotovostjo govorimo le, ko gre za kašče okoliških podložnikov. Nekatere od 45 pogorelih so najbrž zgorele že v prejšnjih požarih in tako naj bi leta 1606 ostali v mestu le še dve.³² Vendar vzrok za izginotje kašč ni bil samo ogenj. Dotlej je namreč odpadla potreba po njihovem nadaljnjem vzdrževanju, in sicer negotove varnostne razmere zaradi turških roparskih vpadov, ki so medtem povsem prenehali.

Pri naslednjem velikem novomeškem požaru, ki je leta 1664 po narativnih poročilih upepelil vse mesto razen nekaj hišic,³³ je iz gibanja rojstev prvič mogoče ugotavljati demografske posledice. Krstne matične knjige pričajo sicer o začasnem upadu števila rojstev, kar pa samo po sebi še ne dokazuje odselejanja. Tem manj, ker je bilo desetletno povprečje števila krščencev celo občutno višje kot desetletje prej.³⁴ Nič torej ne kaže, da bi bil ta požar, – kot je konec 19. stoletja zapisal zgodovinar Vrhovec – »oni grozni požar, ki je Novo mesto pokopal za vselej«.³⁵

Kolikor lahko po virih spremljamo popožarno obnovo mest, je nekaj let po velikih požarih praviloma nekaj domov ostalo neobnovljenih,³⁶ prav tako se ni občutneje zmanjšalo prebivalstvo, sklepamo pa lahko, da se je tudi gospodarstvo razmeroma hitro vrnilo v stare utečene tirnice. Na splošno si je pogorelo naselje gospodarsko in demografsko hitro opomoglo, če je bilo strukturno dovolj trdno. Do depopulacije in daljše gospodarske stagnacije ali krize je prišlo redko samo zaradi požara, brez povezave z drugimi negativnimi dejavniki. Prostost selitve prebivalstva je sicer omogočala lažjo odselitev osebno svobodnim mestnim prebivalcem kakor trškimi, ki se po pravnem položaju pogosto niso razlikovali od rojenjakov (podložnikov), vezanih na zemljiško gospodarstvo.

Požari so povzročali večje demografske, gospodarske in socialne premike tam, kjer je šlo za gospodarsko in strukturno manj stabilno mikrokolje. Tak primer je izrazito ruralno mestece Kostanjevica, ki je stagniralo oziroma pešalo vse od srede 14. stoletja. Požar, ki je izbruhnil med letoma 1703 in 1714, je v navezavi z drugimi dejavniki občutno prispeval k naglemu izpraznjenju mesta: zmanjšanju števila domov in prebivalcev. Nekaj let zatem je bilo v obubožanem mestecu 26 popolnoma opustelih hiš. Mestno predstojništvo je videlo poglavitni razlog takšnega stanja v treh požarih zadnjih šestdesetih let, toda razlogi opustelosti so bili globlji: izvirali so iz splošne strukturne slabosti Kostanjevice. Praznjenje domov se je v naslednjih letih samo še nadaljevalo, nato pa je zadnji veliki požar leta 1744 prinesel zasuk. Po njem je v dotlej zaspanem, propadajočem mestecu ruralnega videza s polovico opustelih domov začelo število hiš počasi spet naraščati in prav tedaj se je v Kostanjevici utegnulo naseliti nekaj novih obrtnikov.³⁷

Povezava strukturne šibkosti in požara je imela nedvomno najhujše posledice v primeru trga Otok/Gutenwerd na Dolenjskem. Trgu ob Krki, ki je pešal že od nastanka bližnjega Novega mesta (1365), je dobrih sto let zatem, leta 1473, zadal zadnji udarec turški požig, po katerem trške naselbine niso nikoli več obnovili. Prebivalstvo so Turki deloma pobili in deloma odvedli v ujetništvo, za obnovo naselbine pa ni bilo ne pravih možnosti ne potreb. Sčasoma je izginila v pozabo celo lokacija požganega trga, dokler niso

³¹ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 256, I/133, lit. R II-1, 7. 3. 1605, 4. 11. 1605; šk. 255, I/133, lit. R I-2, 24. 9. 1606.

³² Po prvem, zgovornejšem seznamu iz leta 1606 naj bi bilo v mestu »pred leti« (»vor Jarn«) več kot 150 kašč, zdaj pa le še šest in od tega samo dve zasedeni, vse druge pa prazne in opustele (*lär vnd öd*). Drugi seznam navaja 45 »vor Jahren geweste Gädner in der Stadt [...] die abgebrunnen« skupaj z imeni plačnikov davka. O obeh popisih gl. op. 29.

³³ VALVASOR, *Die Ehre XI*, str. 488; VRHOVEC, *Zgodovina Novega mesta*, str. 39.

³⁴ Število mestnih krščencev je bilo po požaru dve leti nižje kot prejšnji dve leti (1662 – 60, 1663 – 55, 1664 – 42, 1665 – 40), v desetletju 1661–1670 (509 krščencev) pa občutno višje kot v desetletju 1651–1660 (233); za to desetletje sicer ni ohranjena matična knjiga za obdobje treh let in pol od marca 1652 do novembra 1655, a bi tudi z ekstrapolacijo prišli le do številke 358 krščencev (Kapiteljski arhiv Novo mesto, šk. 63, Matične knjige župnije Novo mesto-kapitelj, R/3 1645–1652, R/4 1655–1658, R/5 1658–1664, R/6 1664–1670, R/8 1670–1674).

³⁵ VRHOVEC, *Zgodovina Novega mesta*, str. 39.

³⁶ Pred velikim požarom leta 1740 je mesto Črnomelj štelo približno 115 hiš, leta 1752 pa 104 (GOLEC, Boris, Črnomelj od nastanka trške naselbine do izgube mestne avtonomije. *Črnomeljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta*. Črnomelj: Občina, 2008, str. 190). V mestu Kranj je bilo število hiš leta 1817 glede na stanje pred požarom leta 1811 nižje za 11 ali blizu 5 % (ŽONTAR, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 302).

³⁷ GOLEC, Glavni poudarki, str. 164.

naselbine pol tisočletja pozneje izkopali arheologi.³⁸ Po analogiji z Otokom je utegnil požar dokončno uničiti še en trg srednjeveškega ali zgodnjenovoveškega nastanka, Pusti Gradec v Beli krajini. O tem skrivnostnem trgu vse do konca 17. stoletja ne vemo ničesar, odtlej pa je dokumentiran zgolj kot ruralni zaselek, a s pomenljivo oznako trg (Markt). Vsiljuje se podobnost s srednjeveškim trgom Svibno pri Radečah, od katerega so sredi 18. stoletja ostali le še trije domovi. Trško naselje kot tako je po dolgotrajnem nazadovanju propadlo v prvih desetletjih 18. stoletja, morda prav zaradi požara.³⁹

Vplive ognja na prostorsko podobo mestnih in trških naselbin je težje ugotavljati za čas pred vedutnimi in zlasti pred dovolj natančnimi tlorisnimi upodobitvami. Poročila govorijo sicer o mnogih pustotah, ki naj bi nastale na pogoriščih, a so razpoložljivi podatki večinoma presplošni, da bi bilo izginuli(e) objekt(e) mogoče umestiti v prostor.⁴⁰

Tako lahko le redka v virih izpričana pogorišča neizpodbitno identificiramo s prazninami, ki jih razkri- vajo mape franciscejskega katastra in zgodnejših talnih načrtov.⁴¹

Postavlja se vprašanje, ali je kdaj kak požar uničil katero od mestnih in trških naselij na Kranjskem do takšne mere, da je ob obnovi dobilo novo parcelacijo?⁴² Glede na parcelacijo mestnih naselbin, ki jo je pogosto mogoče datirati še v srednji vek, lahko sklepamo, da so bili v mestih tovrstni radikalni posegi izjema. Dogajali so se tam, kjer je mikroprostor spremenil svojo funkcijsko namembnost. V dobro dokumentirani mlajši dobi je denimo mogoče zaznati večji poseg v Ljubljani, in sicer po enem najhujših požarov, ki je leta 1774 pogoltnil več kot sto hiš in jezuitski kolegij.⁴³ Če primerjamo Florijančičevo tlorisno upodobitev iz leta 1744⁴⁴ s karto s konca devetdesetih let,⁴⁵ opazimo največje razlike v neposredni okolici uničenega in po požaru porušega kompleksa jezuitskega kolegija. Kompleks so kot nepotreben odstranili, potem ko je bil jezuitski red leto prej ukinjen.

S kartografskimi viri je v istem času še bolje pokrito eno največjih kranjskih mest, Kranj, ki je skoraj v celoti pogorelo leta 1749 in 1811. Požara sta slabo dokumentirana z vidika škode na posameznih stavbah,⁴⁶ lahko pa sledimo spremembam v urbanistični strukturi mesta, še posebej po drugem požaru. Medtem ko so po prvem požaru nekatera pogorišča spremenili v vrtove, ki jih je kot nezazidane površine mogoče vsaj deloma prepoznati na tlorisu mesta iz obdobja 1770–1789, je drugi požar leta 1811, v času francoske uprave Kranjske, spodbudil načrtne regulacijske posege. Kot pričata tlorisa, nastala tik pred

Prilog 5. Lokacija Otoka/Gutenwerda danes (foto: B. Golec, marec 2014)

³⁸ GESTRIN, Ferdo, Otok (Gutenwerth). *Zgodovinski oris. Zgodovinski časopis XXVI*, 1972, str. 35–37; ŠLIBAR, Vinko, Poročilo o arheološkem odkrivanju freisinškega trga Otok pri Dobravi (Gutenwerth). *Zgodovinski časopis XXVI*, 1972, str. 37 sl.

³⁹ GOLEC, Trgi, ki jih ni bilo? Prezrta trška naselja Bele krajine in njen nikoli obstoječi trg. *Kronika* 58, 2010, str. 612–623.

⁴⁰ Komisija kranjskih deželnih stanov je leta 1640 poročala, da je v Novem mestu več kot 200 pustot, ki jih je še mogoče prepoznati po temeljih; povsem propadle so številne ugledne hiše, na njihovem mestu pa so že naredili vrtove. Poročilo stanovske komisije je povzeto v vicedomovem poročilu cesarju: ARS, AS 1, Vicedomski arhiv za Kranjsko, šk. 256, I/133, lit. R II–3, s. d., Bericht A.

⁴¹ Tak primer je Niklaverjeva hiša v Krškem (gl. op. 15).

⁴² V alpskem prosoru je tak primer švicarsko mesto La Chaux-de-Fonds, ki je po požaru leta 1794 dobilo po ameriških zgledih novo, ortogonalno parcelacijo v obliki šahovnice (FÄSSLER, Mathias, Grossbrände – Lehrstücke zur Katastrophenbewältigung. *Am Tag danach. Zur Bewältigung von Naturkatastrophen in der Schweiz 1500–2000*. Bern–Stuttgart–Wien: Haupt, 2002, str. 184).

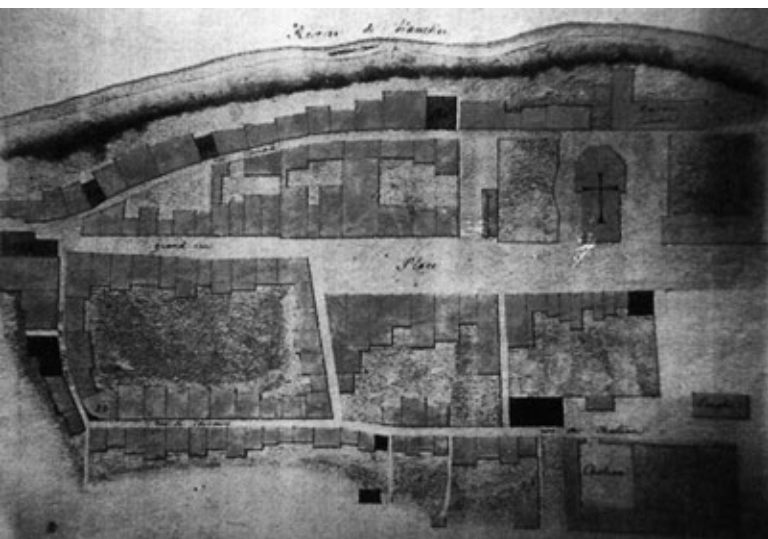
⁴³ O požaru: MAL, *Stara Ljubljana*, str. 142.

⁴⁴ FLORIJANČIČ, *Deželopisna karta*.

⁴⁵ KOROŠEC, *Naš prostor*, str. 159.

⁴⁶ ŽONTAR, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 232, 289, 457 (op. 1), 467 (op. 47).

Prilog 6 Tloris Kranja po požaru leta 1811 (Avguštin, *Kranj*, str. 86)

požarom (okoli 1808) in neposredno po njem, je Kranj z odstranitvijo nekaterih stavb ponekod dobil razširjene ulice in povečane tržne prostore.⁴⁷ Pri pozidavi hiš so se morali držati stavbnega reda, ki ga je francoski guverner leta 1811 predpisal hkrati za Kranj in isto leto pogoreli trg Tržič,⁴⁸ vendar viri ne dopuščajo ugotovitev, katere lesene stavbe so se po požaru umaknile zidanim.⁴⁹

Večje spremembe v parcelaciji lahko predvidevamo v trških naseljih, zlasti ker ta praviloma niso bila omejena z obzidjem in so imela več prostora za širjenje. Možnosti za novo prostorsko ureditev po katastrofalnih požarih so bile tu že zato večje, a tudi o takih primerih ne vemo nič zanesljivega. Samo domnevamo lahko, da je leta 1681 požar v trgu Mokronog povzročil preselitev dobršnega dela hiš iz obzidanega dela trga na nove lokacije zunaj obzidja, kjer je bilo sredi 18. stoletja precej več domov kot v začetku 17. stoletja.⁵⁰

Ni potrjeno, da bi se kdaj kakšna trška naselbina zaradi požara v celoti preselila na novo lokacijo,⁵¹ poznamo pa tak primer, ki ga je domnevno povzročil »plaz«. Trg Ljubelj pod Karavankami, ki se zadnjič omenja leta 1261, naj bi postal žrtev takšne naravne katastrofe, preden se leta 1337 nekaj kilometrov niže omenja nov trg s povednim imenom Neumarkt/Tržič. Novejše raziskave so pokazale, da je šlo za skalni podor in da je nastal približno v istem času kot skalni podori pod Dobračem na Koroškem, ki jih je leta 1348 povzročil potres.⁵² Če je Tržič res neposredni naslednik uničenega trga Ljubelj, ta pa žrtev s potresom povezane pospešitve pobočnih procesov, je imela katastrofa ne nazadnje tudi pozitiven učinek: nastanek nove, nadomestne trške naselbine.

S tem smo prišli še do zadnjega naravnega dejavnika, ki je sooblikoval urbano pokrajino na Kranjskem – do potresov. V dokumentirani predmoderni dobi je deželo najsiloviteje stresel veliki potres leta 1511 z zelo verjetnim epicentrom na območju Idrije. Velja za najhujši potres na Slovenskem in je med drugim botroval tudi sprožitvi številnih zemeljskih plazov. Znano je, da so bili poškodovani mnogi gradovi in cerkve, zelo malo pa vemo o potresni škodi v mestih in trgih. S kratkima sodobnima opisoma je namreč dokumentirana le za deželno prestolnico Ljubljano, eden od obeh opisov pa bežno govori tudi o škodi v Škofji Loki.⁵³ Pozneje beremo v virih o manjših potresih, denimo v Krškem v letih 1628

⁴⁷ AVGUŠTIN, Cene, *Kranj. Naselbinski razvoj od prazgodovine do 20. stoletja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999, *Kranj*, str. 81–86.

⁴⁸ ŽONTAR, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 289.

⁴⁹ Tlorisi mesta ne razlikujejo med (pretežno) zidanimi in lesenimi zgradbami; prvi tak vir je šele franciscejska katastrska mapa iz leta 1826 (ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 121, mapni list V).

⁵⁰ GOLEC, Boris, *Trg Mokronog od nastanka do odprave trške avtonomije. Trg Mokronog skozi stoletja*. Mokronog: Studio 5 Mirna, 2003, str. 71–74.

⁵¹ Krajevno zgodovinske govori o prestavitvi lokacije trga Kočevje na drugo stran ponikalnice Rinže zaradi turškega požiga. To naj bi se zgodilo ob njegovi povzdignitvi v mesto leta 1471, vendar povzdignitvena listina o tem molči. Nasprotno priča o prestavitvi lokacije trga sedem let mlajši mestni privilegij za Višnjo Goro iz leta 1478 (GOLEC, Boris, *Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku* (4). *Rast* XII, 2001, št. 5 (77), *Dolenjska mesta*, str. 511–512).

⁵² SCHUMI, Franz, *Archiv für Heimatkunde. Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten. II. Band*. Laibach: Verlag des Herausgebers, 1884 u. 1887, str. 215–219; KOMAC, Blaž – ZORN, Matija: *Pobočni procesi in človek* (Geografija Slovenije 15). Ljubljana: Založba ZRC, 2007, str. 73–74; NATEK, Karel – MRAK, Irena – BRAUCHER, Régis, *Časovna dimenzija naravnih procesov v luči novih možnosti absolutne datacije – primeri z Gorenjskega. Gorenjska v obdobju globalizacije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013, str. 79–80.

⁵³ KOŠIR, Matevž – CECIĆ, Ina, *Potres 26. marca 1511 v luči novih raziskav. Idrijski razgledi* LVI, 2011, št. 1, str. 90–93, 102–103.

Prilog 7. Mokronog po Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske leta 1689

in 1635.⁵⁴ Potresov kot destruktivnega dejavnika sicer ne gre zanemariti, še posebej glede na uničenje srednjeveškega trga Ljubelj, vendar njihova teža, gledano v celoti, še zdaleč ne dosega ognja in njegovih uničujočih posledic.

POVZETEK

Prispevek se ukvarja z vprašanjem, kako so trije naravni dejavniki, vode, ogenj in potresi, v pred-moderni dobi zavirali razvoj mest in trgov v osrednji slovenski deželi Kranjski. Posebna pozornost je namenjena spremembam v prostoru kot takem ter gospodarski in družbeni podobi t. i. meščanskih naselij. Obravnavanih dejavnikov ni mogoče vedno in izključno označiti kot zaviralne oziroma destruktivne, saj so posredno lahko imeli pozitivne učinke. Ker velika večina kranjskih urbanih naselij ni poplavno ogroženih, je bilo negativno delovanje vode precej omejeno. Kot neprimerno močnejši destruktivni dejavnik se je pojavljal ogenj. Požari so povzročali večje demografske, gospodarske in socialne premike tam, kjer je šlo za gospodarsko in strukturno manj stabilno mikrokolje; tako je vsaj eno trško naselje po požaru celo fizično izginito. Najmanj je znanega o posledicah potresov, še največ o uničevalnem potresu leta 1511.

SUMMARY

The basic question of this paper is how, and to what extent, the three natural elements - water, fire and earthquakes – hindered development of towns and marketplaces of the central Slovenian country Carniola in the pre-modern era. A special attention is given to spatial changes, economic and social situation of the so-called civil settlements. The studied factors cannot always or exclusively be referred to as destructive, because they could have a positive effect, too. The dual role and effect primarily belongs to water, but in some case, the effects of fire and earthquake could also have stimulating effects on development of certain settlements.

In Carniola towns and marketplaces, we see that water primarily was an incentive factor for their development. Of course, in numerous cases, water was an adverse or destructive element, but not as strong as fire, since the vast majority of civil settlements of Carniola was not at risk of flooding. Frequent flooding in its lower reaches was caused by the two largest rivers, Sava and Krka, each of which at least

⁵⁴ ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 8, fasc. 11, Mesto Krško, mestna knjiga 1539–1679, s. p.; prim. KOBLAR, Iz kronike, str. 22, 23.

once in the pre-modern era had changed the city views Kostanjevica and Krško. Interestingly enough, these two were the only Slovenian cities that have never been surrounded by walls. Due to its specific geographical position on Krka river island, Kostanjevica today is more vulnerable to floods and hydrographic changes (more exposed than the other town, Krško). Over time, Krka river has noticeably changed its flow, taking away parts of the river island in several places, while some sand drifts slightly increased. The cartographic sources between 17th and the first half of the 19th century witness the entire island thinning in width. As for the town of Krško, in period from the late 17th to the mid 18th century, Sava river swallowed several small houses on its right bank.

Fire, on the other hand, was an incomparably greater destructive factor than water. When studying the effects of fire on spatial, economic and social picture of the fire-affected settlements we encounter more problems, primarily because fires were poorly/insufficiently documented. A burned down village, if structurally built good enough, could easily recover its economy and demographics. Depopulation and long economic stagnation or crisis rarely appeared only because of the fire, with no connection with other negative factors. Fires caused major demographic, economic and social hardship in economically and structurally less stable microenvironment. This is the case of Kostanjevica, an extremely rural town, where the early 18th century fire significantly contributed to depopulation (reducing the number of houses and inhabitants); however, in 1744 the last major fire brought a turning point in the opposite direction. The link between structural weaknesses and fire undoubtedly had the toughest consequences of the marketplace Otok-Gutenwerd. Its decline had started in 1365, since a nearby town Novo Mesto developed; a hundred years later, (in 1473) the incursion by Turks and their burning the town down was the last blow after which the settlement was never rebuilt.

The effects of fire on spatial situation of urban settlements and marketplaces are more difficult to establish for the period prior to the formation of town views and especially before sufficiently precise layouts and blueprints came to the archives. A more radical intervention in the land subdivision was done in a micro space that changed its functional purpose. For example, in a well-documented earlier period we notice a significant intervention in the city of Ljubljana after a 1774 fire and in Kranj after an 1811 fire.

From the studied natural factors, earthquakes had the least effect on Carniola territory. Sadly, the 1511 earthquake, the biggest one there, is only sparsely documented in contemporary sources. In one of the medieval earthquakes after year 1261, a stone avalanche reportedly demolished a marketplace Ljubelj on Karavanke foothills, whose successor should be the marketplace Tržič.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Teme broja / Topics

Iz povijesti ekoliša Istre
From environmental history of Istria

Iz gospodarske povijesti Hrvatske
From economic history of Croatia

Volumen XII / Broj 12
Zagreb - Samobor 2016
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/4092-148, fax: +385/1/4092-879
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić
Paul Hirt (guest editor)

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin,
Hrvoje Petrić, Drago Roksanđić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksanđić - president/predsjednik (Zagreb), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula), Zrinka Blažević (Zagreb), Tatjana Buklijaš (Auckland, New Zealand), Goran Đurđević (Požega), Josip Faričić (Zadar), Borna Fürst Bjeliš (Zagreb), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb), Paul Hirt (Tempe, SAD), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil Inalcik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Silvije Jerčinović (Križevci), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb), Ivan Mirnik (Zagreb), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb), Hrvoje Petrić (Zagreb), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb), Marko Šarić (Zagreb), Mladen Tomorad (Zagreb), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Zagreb), Frank Zelko (Burlington, VT, SAD), Zlata Živaković Kerže (Osijek), Ivana Žebec Šilj (Zagreb)

UDK oznake članaka / Article's UDC markups:

Ivica Zvonar

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2016 .

Adresa uredništva / Mailing addresses:

Hrvoje Petrić (editor/urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije

Print supported by Ministry of science, education and sport of Republic of Croatia and Koprivnica-Križevci county /

Na naslovnici / Cover:

Put Istarskog razvoda (foto: Slaven Bertoša)

Ekonomsku i ekohistoriju referiraju:

CAB Abstracts

HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA

AMERICA: HISTORY AND LIFE, Washington, USA

JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE (JEL), Pittsburgh, USA

CENTRAL AND EASTERN ONLINE LIBRARY, Frankfurt am Main, Deutschland

ECONLIT - AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION, Nashville, USA